

ДО ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦЯ-АГРАРІЯ

У статті проаналізовані сучасні дефініції поняття «компетентність». Аналізуються особливості запровадження компетентнісного підходу в підготовці майбутніх фахівців в умовах ВНЗ, а також проблеми його реалізації в аграрній галузі.

Ключові слова: компетенція, компетентність, компетентнісний підхід, комунікативна компетентність, фахівець-аграрій.

В статтє проанализированы современные дефиниции понятия «компетентность». Анализируются особенности внедрения компетентностного подхода в подготовке будущих специалистов в условиях вуза, а также проблемы его реализации в аграрной сфере.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, компетентностный подход, коммуникативная компетентность, специалист-аграрий.

This article considers the modern definitions of the term «competency». The input peculiarities of the competency approach to training the future experts at higher educational institutions and also the problems of its implementation in the agrarian sphere are analyzed.

Key words: competence, competency, competency approach, communicative competency, agrarian expert.

Постановка проблеми формування компетентності студентів-аграріїв обумовлена стратегічним завданням державної освітньої політики, визначеним у Державній національній доктрині розвитку освіти в Україні (2002 р.) та в «Положенні про організацію навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах». Сьогодення вимагає від студентів, які беруть участь в інтеграційних процесах, не лише належної мовної підготовки, а й знання культури інших країн, зокрема суспільних норм, достатніх соціокультурних фонових знань, національних усвідомлень, уміння пристосовуватися до нового середовища з тим, щоб досягти успіху в реалізації фахових програм, формуванні соціально важливої спрямованості особистості студента, визначенні життєвих орієнтирів, виховання любові та поваги до своєї Вітчизни і гордості за свою країну. Від ступеня заохочення молодого покоління до міжнародного співробітництва й інтеграційних соціальних процесів великою мірою залежить майбутнє нації, розвиток її культури, освіти, науки й економіки.

Відтак, процес підготовки майбутнього фахівця аграрного сектора повинен скеровуватися на досягнення високої фахової майстерності, уміння приймати рішення в нетипових ситуаціях, організація взаємодії та розвиток співпраці із закордонними фахівцями у сфері фахової і міжнародної діяльності. Підготовка таких фахівців вимагає впровадження в практику роботи ВНЗ заходів, що дозволяють удосконалити систему підготовки кадрів модернізацією вищої професійної освіти в контексті європейської інтеграції, зокрема впровадженням кредитно-модульної системи навчання, що спрямована на формування компетенцій майбутніх фахівців-аграріїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях провідних учених М.Й. Боришевського, С.У. Гончаренка, І.А. Зязюна, К.М. Дурай-Новакової, Н.Г. Ничкало, С.О. Сисоевої, О.В. Сухомлинської, Д.О. Тхоржевського, С.А. Шапоринського та інших досліджено основні методологічні засади готовності особистості до діяльності та практичної підготовки майбутніх фахівців на сучасному етапі. Дослідженню окремих теоретичних і практичних аспектів питання підготовки майбутніх фахівців присвячені праці Т.О. Атрощенко,

К.О. Богатирьова, Н.Є. Бойцун, І.В. Гушлевської, І.В. Іванюк, О.Г. Козлової, П.Г. Лузана, В.М. Манька, Є.І. Пасова, Л.П. Пуховської, М.В. Тоба та ін. А впродовж останніх років значно активізувалися дослідження проблеми підвищення професійної компетентності фахівців різних галузей у зв'язку з гострою потребою висококваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці та професійного розвитку (Т.В. Добудько, А.К. Маркова, Л.І. Паращенко, С.О. Сисоєва, Е.М. Соф'янц, Л.Л. Хоружа, Є.М. Шиянов та ін.). І в тому числі стосовно аграрної галузі (П.К. Пахотіна, Л.В. Вікторова, Н.Г. Шарата, С.Г. Заскалета, Л.Л. Білан та ін.).

У свою чергу компетентнісний підхід нині досить широко обговорюється в наукових колах світу та України. Однак переважна більшість дослідників вважають, що компетентнісний підхід в усіх сенсах і аспектах найбільш глибоко відображає модернізаційні процеси, що нині мають місце в усіх країнах Європи: компетентнісний підхід гарантує високий рівень і результативність підготовки спеціаліста (Г.В. Лежнина); компетентнісний підхід сприяє оновленню змісту педагогічної освіти (В.М. Антипова, К.Ю. Колесина, Г.А. Пахомова, І.Д. Фрумін); компетентнісний підхід посилює практичну орієнтацію освіти, вийшовши за рамки обмежень «зунівського» освітнього простору (А.Л. Андреев); компетентнісний підхід забезпечує спроможності випускника школи відповідати новим запитам ринку, мати відповідний потенціал для практичного розв'язання життєвих проблем, пошуку свого «Я» в процесі, у соціальній структурі (В.І. Байденко, Н.М. Бібік, А.І. Субетто); компетентнісний підхід орієнтує на побудову навчального процесу відповідно до очікуваного чи бажаного результату освіти (що буде знати і уміти студент «на виході») (І.О. Зимня) та ін.

На нашу думку, найбільш прийнятною в Україні є обґрунтована концепція компетентнісного підходу (Н.М. Бібік, О.В. Овчарук, О.І. Пометун, О.І. Локшина, О.Я. Савченко, С.Є. Трубачева, Л.І. Тарашенко та ін.), яка була представлена у ході розробки міжнародного проекту «Освітня політика та освіта «рівний – рівному» (Національна академія педагогічних наук України). Автори проекту чітко розмежували термін «компетенція» і «компетентнісний підхід», що вносить ясність і конкретність стосовно тлумачення цих понять.

У наш час пріоритети освіти визначаються також у міжнародних конвенціях та документах і стають стратегічними орієнтирами міжнародної спільноти. Держави формують освітню політику, спрямовану безпосередньо на інтеграцію в міжнародні співтовариства. Україну як європейську державу, не можуть оминути всі вищезазначені процеси. За таких умов виникла потреба в новій концепції освіти, що відображала б ці зміни і була зорієнтована на відтворення якостей особистості, що стали викликами ХХІ століття: мобільність, динамізм, конструктивність, професійна, соціальна, особистісно-побутова та інші компетентності.

Комунікативна освіта є суттєвою складовою фахової підготовки, а тому нею мають оволодіти й аграрники. Для вдосконалення системи аграрної освіти України потрібне науково обґрунтоване її реформування, яке неможливо здійснити без глибинного розуміння психіки людини, виявлення її потенціалу, без формування її як суб'єкта соціального та професійного життя, здатного до самовизначення та самореалізації. Процес реформування освіти має зумовити зміни у змісті, структурі та технології навчання, створення теоретичної та практичної моделі формування комунікативної компетентності студентів-аграріїв.

Ураховуючи вище зазначеного, вважаємо, що проблема теоретичного обґрунтування компетентнісного підходу у вищій школі ще повністю не склалася. Фактично ми існуємо в ситуації певної історичної невизначеності, розвиток якої важко прогнозувати в деталях. Тому визначити відповідний до вимог сучасності нормативний стан компетентності майбутнього фахівця, а тим більше однозначно виокремити ключові положення сьогодні непросто, і доводиться перебувати в постійному пошуку компетентнісної парадигми у вищій школі.

Виокремлена нами проблема визначає *мету* написання статті, яка полягає в дослідженні способів застосування компетентнісного підходу до формування майбутніх фахівців-аграріїв.

Виклад основного матеріалу. Болонська декларація сформулювала концепцію міжнародного визнання результатів освіти і висунула вимоги до академічного співтовариства виробити взаємовідповідні загальнозрозумілі критерії такого визнання. У ході євроінтеграційних процесів в освіті стали активно розроблятися різні версії подібних критеріїв,

і ця нова методологія дістала назву компетентнісного підходу. Якщо для західної європейської поняттєвої системи категорія компетентнісного підходу є природною, що виникла еволюційно в останні чотири десятиліття, то для вітчизняної освітньої традиції, що використовує для опису освіченості й професіоналізму іншу систему понять, у тому числі поширену категоріальну тріаду «знання, уміння, навички», або ЗУНи, використання компетентнісного підходу зумовило проблему своєрідного перегляду всієї категоріальної системи в педагогіці, визначення місця нових категорій і їх взаємодії з тими категоріями, які вже стали традиційними.

На думку О.І. Пометун, перехід до компетентнісного підходу потребує опрацювання нового теоретичного базису, ідентифікації поняттєвого фонду європейської педагогічної термінології, зрозумілої всім учасникам освітнього процесу. Наприклад, В.Г. Кремінь вважає, що для успішної реалізації компетентнісного підходу в Україні потрібне розроблення спеціальної програми державного рівня, що має передбачати: затвердження переліку галузей, напрямів, спеціальностей для всіх циклів вищої освіти, а також відповідних програм і термінів навчання, кваліфікацій, що є компактною, могла б органічно зіставлятися з видами і підвидами економічної діяльності, сумісними з європейськими стандартами і рекомендаціями. Основними організаторами виконання цих завдань повинні стати Міністерство освіти і науки, Національна та галузеві академії наук, міністерства і відомства, які мають у своєму підпорядкуванні вищі навчальні заклади.

Аналіз науково-педагогічної літератури з теми дослідження дає змогу зробити висновок про застосування дослідниками різних наукових підходів до визначення змісту, концептів понять «компетентний», «компетентність», «професійна компетентність» та їх компонентів. У контексті нашого дослідження вважаємо за доцільне розглянути основні концептуальні положення науковців щодо їх авторських інтерпретацій цього поняття та подати авторське тлумачення поняття «компетентність фахівця».

Проаналізуємо зміст досліджуваних понять у різних словниках та енциклопедіях. У словниках «Іноземних слів та висловів», «Великому тлумачному словнику російської мови», «Новому тлумачному словнику української мови», «Великому тлумачному словнику сучасної української мови», «Іншомовних слів» та «Енциклопедії бізнесмена, економіста, менеджера» наведено такі тлумачення поняття «компетентний»: від латинського слова *competens* – той, хто має достатні знання в якій-небудь галузі, який з чим-небудь добре обізнаний, тямущий [10, с. 31]; обізнаний у певній галузі, знаючий, який за своїми знаннями має право робити, вирішувати що-небудь [8, с. 305]; знаючий, авторитетний у певній галузі [1, с. 446]; належний, відповідний, правосильний; той, що знає, володіє необхідною інформацією, авторитетний у чомусь, компетентний [10, с. 541]; який ґрунтується на знанні, кваліфікований, який має певні повноваження; повноправний, повновладний [3, с. 445]; належний, відповідний, досвідчений, обізнаний у проблемі, професії, певному питанні; наділений правом, повноважний, повноправний здійснювати певні операції, приймати рішення [4, с. 291]; це людина, обізнана у певній галузі, яка має право за своїми знаннями або повноваженнями робити або вирішувати що-небудь, оцінювати що-небудь [10, с. 329].

Отже, основні концепти, через які подані інтерпретації поняття «компетентний», є: обізнаний, тямущий, авторитетний, знаючий, правосильний, повноправний, повноважний, кваліфікований. Оскільки категорію «компетентний» визначено через поняття «кваліфікація», необхідно з'ясувати його сутність. Кваліфікація (від лат. *qualis* – якість, *facere* – робити, виконувати) означає якісний рівень підготовленості до якогось виду роботи [1, с. 357]. Це погляд на кваліфікацію у вузькому значенні цього терміна, у широкому розумінні – це синтез загальної освіти, спеціальної підготовки та досвіду. Сучасна інтерпретація поняття «кваліфікація» розкрита в термінологічному словнику Д. Розенберга, а саме: «кваліфікація» (анг. – *skill*) означає вміння, майстерність, мистецтво, ремесло, професію, компетентність; природне чи отримане в результаті навчання вміння і досвід у виконанні деяких робіт у певній діяльності або професії. Кваліфікація визначається рівнем освіти та спеціалізацією і розглядається також як «...ступінь і вид професійної навченості; професійні якості, необхідні для виконання конкретного виду діяльності [2, с. 84]». Таким чином, можна зробити висновок, що виокремлені

складові поняття «кваліфікація» логічно взаємопов'язані одна з одною і фактично однаковою мірою визначають рівень професійної компетентності молодого вчителя та її розвиток.

Поряд з поняттям «компетентний» у словниках і психолого-педагогічній літературі наведено ще й таке поняття, як «компетентність», яке також походить від латинського слова *competens*, що в перекладі означає належний, відповідний, а також має й інші авторські визначення: авторитетність, обізнаність; володіння компетенцією [10, с. 541]; властивість, за значенням «компетентний» [3, с. 455]; система знань та вмінь педагога, що виявляється при виконанні на практиці професійно-педагогічних завдань [7, с. 40]; система знань та вмінь, на основі якої формується творчий потенціал учителя та будується його діяльність [5, с. 90]; сукупність знань, необхідних для ефективної професійної діяльності [9, с. 149]; володіння знаннями, вміннями та нормами, що необхідні для виконання своїх професійних функцій, а також психічними якостями для їх виконання; реальна професійна діяльність відповідно до еталонів і норм [11, с. 44]; це людина, обізнана в певній галузі, яка має право за своїми знаннями або повноваженнями робити або вирішувати що-небудь, судити про що-небудь [10, с. 329]; складна інтегративна якість особистості, що зумовлює готовність здійснювати деяку діяльність (при цьому йдеться не про окремі знання або вміння і навіть не про сукупність окремих процедур діяльності, а про властивість, що дає можливість людині здійснювати діяльність цілісно) [11, с. 65]; властивість, що дає змогу людині здійснювати роботу в цілому, а не лише застосовувати знання та вміння в тій чи іншій галузі, навіть не сукупність окремих процедур діяльності [12, с. 117]. Окремі дослідники під компетенцією (лат. *competere* – досягати, відповідати, прагнути, належність за правом) розуміють коло повноважень якогось органу, установи чи посадової особи [3, с. 445]; сукупність повноважних прав і обов'язків, якими в певній галузі діяльності наділені установи, підприємства, організації або службові особи [10, с. 541].

У документах Міжнародної комісії Ради Європи тлумачення поняття «компетентності» подається як загальні або ключові вміння, базові знання, фундаментальні шляхи навчання [6, с. 8]. В останніх публікаціях ЮНЕСКО компетентність трактується як «поєднання знань, умінь, цінностей і ставлень, які застосовуються у повсякденні [6, с. 8]». Експерти країн Європейського Союзу визначають поняття компетентність як «здатність застосовувати знання й вміння [6, с.8]». Згідно із визначенням Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти «компетентність» – це «спроможність кваліфіковано проводити діяльність, виконувати завдання або роботу [6, с. 9]».

Аналіз визначень досліджуваного вище поняття дає змогу констатувати застосування різними авторами системного, діяльнісного, гностичного та функціонального наукових підходів при розкритті його сутності. Більшість дослідників розглядають це поняття як оцінювальну категорію професійної діяльності людини, яка має такі характеристики: розуміння суті виконуваних завдань, знання, досвід у цій сфері та активне його використання, почуття відповідальності, вміння обирати засоби, адекватні до конкретних обставин, здатність успішно виконувати завдання, що належать до її компетенції. При такому тлумаченні основними концептами поняття є: знання, вміння, досвід, володіння компетенцією.

Після підписання Болонської декларації з'явилися нові програми, ініціативи, що сприяли реалізації мети формування загального європейського простору вищої освіти, при чому як наднаціональні, так і національні та інституціональні. Найбільш відомі й ефективні програми мають багаторівневий характер, наприклад, спільні ініціативи Європейської комісії, Європейської асоціації університетів, у яких узяли участь університети з усіх країн учасниць Болонського процесу: проект «Створення спільних (подвійних дипломів)», проект «Формування культури якості», дослідження «Тенденції розвитку європейських освітніх структур», «Гармонізація освітніх структур у Європі» та ін. Завданням цих проектів було вироблення загального розуміння класифікації за рівнями в термінах компетентностей і результатів навчання. Під результатами розуміються набори компетентностей, що включають знання, розуміння і навички студента, які визначаються як для кожного блоку (модуля) програми, так і для програми в цілому.

У ході виконання проектів ставилося за мету дійти загальноєвропейського консенсусу у визначенні того, що повинні вміти робити після закінчення навчання випускники ВНЗ, тобто розробка державних стандартів нового покоління, в основу яких покладалася компетентнісний підхід. У рамках зазначених проектів була зроблена спроба визначити набір компетентностей, спільних для всіх ВНЗ. Однак це не була остаточна класифікація ключових компетентностей. Наприклад, Рада Європи визначила п'ять груп ключових компетентностей. Єврокомісія запропонувала вісім ключових компетентностей, якими повинен володіти кожен європеєць. У даному разі мова йде про загальні, ключові компетентності, які становлять основний набір найзагальніших понять, які слід деталізувати в комплексі знань, умінь, навичок, цінностей та відношень за навчальними галузями й життєвими сферами молодого людини.

Україна в основу розробки державних стандартів вищої школи поклала компетентнісний підхід, визначивши пріоритетними такі компетентності: соціально-особистісні, загальнонаукові, інструментальні, професійні (загально-професійні, спеціально-професійні).

Як бачимо, сьогодення поставило завдання сформувати у спеціаліста не тільки певні знання і професійні вміння, а й комплекс компетентностей, що включають як фундаментальні знання, так і вміння аналізувати і розв'язувати проблеми в нових умовах. Компетентнісний підхід можна розглядати сьогодні не лише як засіб оновлення змісту освіти, але і як механізм приведення його у відповідність з вимогами сучасності. У такому разі відповідь на виклики «інформаційної революції» і формування глобального ринку бачиться у зміщенні кінцевої мети освіти зі знань на компетентності. Крім того, до особливостей компетентнісного підходу у вищій школі можна віднести: визнання компетенцій як кінцевого результату навчання та їх цілеспрямоване формування; перенесення акцентів з поінформованості суб'єктів навчання на їх вміння використовувати інформацію для вирішення практичних проблем; оцінювання рівня сформованості в студентів компетенцій як результату навчального процесу; студентоцентрована спрямованість навчання; націленість фахової підготовки на майбутнє працевлаштування випускників.

У будь-якому разі звертає на себе увагу те, що, сприймаючи поняття «компетентність», «компетенція», «компетентнісний підхід» як робочі терміни, науково-педагогічні співтовариства в країнах з усталеними науково-освітніми традиціями зовсім не схильні надавати їм занадто широке поле застосування. Поряд з ними зберігають усі права «громадянства» і такі інтегральні терміни, як «знання», «кваліфікація», «професіоналізм», «здібності», «уміння» та ін.

Сьогодні вже науковцями досліджується формування різних компетенцій майбутніх аграріїв. Зокрема дослідження П.К. Пахотіної присвячене теоретичному обґрунтуванню і практичній реалізації системи формування інформаційно-комунікаційної компетентності студентів аграрних спеціальностей університетів. Досліджено підходи до формування ІК-компетентності в Україні і за кордоном. Виявлено основні недоліки курсів і традиційних методик. Сформульовано поняття ІК-компетентності студентів аграрних університетів та формування ІК-компетентності. Розроблено модель ІК-компетентності майбутніх фахівців з аграрних спеціальностей і систему формування ІК-компетентності студентів аграрних університетів на основі використання проектної технології. Опрацьовано класифікацію, тематику і систему оцінювання навчальних проектів. Проведено експериментальні дослідження створеної системи, що підтвердили її ефективність.

Також Л.В. Вікторова досліджує процес формування професійно-термінологічної компетентності студентів-аграрників. Уперше розкрито наукову сутність, зміст і структуру професійно-термінологічної компетентності випускників вищих аграрних закладів освіти. Запропоновано модель формування професійно-термінологічної компетентності студентів-аграрників, яка забезпечує цілеспрямоване управління процесом формування особистості студента і реалізує основні фактори цього процесу методами діагностики рівня професійно-термінологічної компетентності, використання змісту навчального матеріалу для формування професійно значущих якостей майбутніх фахівців, удосконалення педагогічної майстерності викладачів і кураторів. Установлено критерії, показники та рівні сформованості професійно-термінологічної компетентності студентів-аграрників, обґрунтовано й експериментально

перевірено педагогічні умови формування такої компетентності.

Отже, для впровадження компетентнісного підходу в системі вищої освіти, зокрема в аграрній галузі, потрібно подолати інерцію і консерватизм, численні дискусії щодо того, які результати є ключовими для тієї чи іншої спеціальності і чи досягається той чи інший результат, якщо студент вітчизняного університету не прослухає певну дисципліну або на певну обов'язкову дисципліну буде зменшено кількість навчальних годин. Отже, зусилля слід спрямувати на вироблення спільних рішень і перейти до їх реалізації.

Погоджуючись із зазначеним, вважаємо, що впровадження компетентнісного підходу потребує значних обсягів додаткової роботи викладачів, їх мобілізації задля зміни методів викладання, змісту дисциплін, способів оцінювання навчальних результатів. Тому в Україні потрібно насамперед вивчити достаменно питання компетентнісного підходу, із чим він тісно пов'язаний, і підготувати рекомендації щодо впровадження понять компетентностей та їх стандартизовані переліки відповідно до наших умов.

На нашу думку, важливо грамотно поєднувати елементи нового підходу з тим, що вже напрацьовано раніше, аби розумно їх сумістити й отримати реальний практичний результат, що спричинить розгортання процесу реалізації сучасних тенденцій гарантування якості вищої освіти, і в тому числі в аграрній сфері, підвищить кореляцію попиту ринків праці і пропозицій освітніх послуг, повніше задовольнить потреби студентів і водночас утворить систему зіставлення результатів навчання в різних університетах і країнах на рівні, достатньому для визнання академічних ступенів, періодів навчання та документів про освіту.

Це важливо, оскільки прозорість і якість здобутої вищої освіти відіграють найважливішу роль у працевлаштуванні й соціальному житті майбутнього фахівця.

Висновки. У зв'язку з адаптацією системи вищої освіти України до стандартів та рекомендацій європейського простору вищої освіти і запровадження компетентнісного підходу у вітчизняній вищій школі подальшого розв'язання потребує ряд питань, зокрема: уточнення загальних та специфічних компетентностей відповідно до галузей, напрямів і спеціальностей; використання розробленої системи компетентностей для побудови національної системи кваліфікацій; розроблення технологій формування компетентностей і методів їх діагностики та ін.

Проте в теорії і практиці запровадження компетентнісного підходу у вітчизняній вищій школі мають місце розбіжності методологічного і технологічного характерів. У виокремленні компетентностей бракує теоретичного обґрунтування, переважає емпіричний підхід до отримання результатів освітньої діяльності. Саме тому проблеми сучасної вищої освіти в контексті компетентнісного підходу спонукають нас до розробки та реалізації власного проекту модернізації комунікативної складової підготовки фахівців-аграріїв у вищій школі на засадах компетентнісного підходу.

Таким чином, розвиток компетентності молодого фахівця пов'язаний із необхідністю приведення системи освіти у відповідність до сучасних демократичних умов, розвитку громадянського суспільства і модернізації змісту освіти. Викладене вище свідчить про перспективність та актуальність проблеми формування комунікативної компетентності у майбутніх фахівців агропромислового комплексу України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галузевий стандарт вищої освіти. Освітньо-кваліфікаційна характеристика «Бакалавр» за спеціальністю 6.010100 «Початкове навчання». – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2006. – 58 с.
2. Готовность к деятельности в экстремальных ситуациях : психологический аспект / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович, В.А. Пономаренко. – Минск : Изд-во «Университетское», 1985. – 206 с.
3. Дубасенюк О.А. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності / Дубасенюк О.В., Семенюк Т.В., Антонова О.Є. – Житомир, 2003. – 192 с.
4. Лесик В. Формування у студентів психолого-педагогічної готовності до майбутньої

професійно-трудової діяльності / В.Лесик // Гуманітарний вісник «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»: зб. наук. пр. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – Вип.22. – С.93-96.

5. Кузьмина Н.В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования / Кузьмина Н.В. – М. : Высшая школа, 2001. – 144с.
6. Мороз О.Г. Підготовка майбутнього вчителя : зміст та організація / О.Г. Мороз, В.О. Сластьонін, Н.І. Філіпенко. – К. : ІЗМН, 1997. – 168 с.
7. Сластенин В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В.А. Сластенин. – М. : Просвещение, 1976. – 160 с.
8. Спирин Л.Ф. Формирование профессионально-педагогических умений учителя : [спецкурс] / Л.Ф. Спирин. – Ярославль, 1976. – 82 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лазарев Олег Вячеславович – викладач кафедри української та іноземних мов Уманського національного університету садівництва.

Надійшла до друку 17.12.2012 р.